

ГЕНДЕРНІ КОМПОНЕНТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Гапсєва І. М.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Сіромашенко О. К.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, магістрант

Важливу роль у трансляції соціокультурної інформації у процесі гендерної соціалізації індивіда відіграє літературна спадщина народу. Фразеологічні засоби мови є квінтесенцією народного менталітету, вони містять в собі всю національну експресію та емоційну наснагу. Презентуючи референтів чоловічої й жіночої статі, цей доробок актуалізує весь асоціативний потенціал, що відбиває історично сформований соціокультурний зміст когнітивних категорій маскулінності та фемінності, тобто уявлення про сукупність типових чи бажаних анатоמו-біологічних, емоційних, психічних, соціокультурних і поведінково-психологічних характеристик, асоційованих з належністю індивіда до чоловічої чи жіночої статі у певній лінгвокультурі. Відносна стабільність гендерних стереотипів, їхня здатність дуже повільно змінюватись під впливом соціокультурних факторів підсилює перспективність вивчення регулятивного потенціалу української фразеології, яка активно функціонує у дискурсі сучасної української культури.

Наука визначає гендер як такий ідеологічний конструкт, який акумулює уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою в певній культурі. Соціальна природа гендера відрізняє його від статі, яка є біологічною категоризацією, що базується головним чином на здатності до відтворення.

У сучасному розумінні гендер – це не наслідок індивідуальної біології або схильності бути тим чи тим типом людини. Це взагалі не індивідуальна якість, а встановлений суспільством порядок, частиною якого є кожна людина. Гендер відбиває одночасно процес і результат адаптації індивіда в соціально-культурній моделі маскулінності та фемінності, яка є прийнятною в

певному суспільстві на певному історичному етапі. Таким чином, з концептуальної точки зору гендер акцентує соціально-культурну, а не природну домінанту статі [2, с. 27].

Науковці визначають гендер нелінгвістичною категорією, яка має мовні способи актуалізації. Виділяють різноманітні рівні експлікації мовного конструювання гендеру: існують експліцитні та імпліцитні способи створення образів чоловіка та жінки [1, с. 109]. Сучасними мовознавцями розроблено ряд наукових методик для вивчення та опису лінгвістичних механізмів мовного конструювання гендеру та виявлено такі способи: 1) експліцитно за рахунок використання іменників, у значенні яких є сема “стать”; 2) за рахунок надання переваги дієсловом з агентивними іменниками чоловічого або жіночого роду; 3) за рахунок використання прикметників з іменниками чоловічого або жіночого роду; 4) комплексно, шляхом відтворення гендерних стереотипів у тексті.

Накопичення когнітивного досвіду – результат пізнавальної діяльності, яка визначається когнітивними, емоційними та фізичними здібностями особистості. Поясненням, що когнітивна компетентність була привілеєю чоловіків, слугує факт більшого їх доступу до освіти та інших сфер суспільного життя. Адже жіноча освіта почала своє існування лише упродовж ХІХ – початку ХХ ст., коли було переглянуто упереджене ставлення до жінки як істоти інтелектуально слабшої порівняно з чоловіком. Зміст і форми цієї освіти відповідали запитам тогочасного суспільства, згідно з панівними уявленнями про роль жінки в родині та соціумі.

Мовознавчі дослідження доводять, що гендерна лінгвістика розвивалася у напрямку від виділення гендеру як компонента ідентичності, який сам по собі визначає мовну поведінку та інші аспекти особистості, до визнання того, що гендер завжди діє в комбінації з іншими змінними (вік, статус, етнос, освіта та ін.), тобто до інтегративного розуміння і вивчення гендеру з урахуванням цих компонентів і конкретних практик його реалізації .

Повсякденна реальність доводить, що гендер є однією з визначних соціальних категорій у житті кожної людини. У побутових взаєминах відпрацьовані особливі набори норм поведінки й ситуативних реакцій за критерієм статевої приналежності, при цьому сподівання соціуму у відношенні до однієї статі суттєво відрізняються від вимог до представників іншої статі. Різниця затверджена лінгвістично: мовні одиниці й спеціальні термінологічні мовленнєві засоби по різному змальовують чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток. Із цього формується набір зображальних категорій, який реалізується в конкретних формах виявлення соціальної свідомості.

Вивчення нами гендерних компонентів на матеріалі фразеологічних одиниць, дає підставу стверджувати, що семантичну їх основу складають стереотипно-асоціативні одиниці, котрі у свідомості представлені як суспільна діяльність та характеристика образів обох статей. Основу становлять власне чоловічі або власне жіночі фразеологізми, однак виявлено стійкі сполуки, які мають спільні ознаки. Протиставляючи жінку з чоловіком або ж навпаки, відбувається не просто фемінізація чи маскулінізація особистостей, а й послідовна проекція на загальну іронічність сприйняття.

Класифікувати гендерно марковані фразеологізми пропонуємо за такими критеріями: 1) наявність лексико-граматичних засобів творення гендерної фразеології з компонентами чоловічих та жіночих номінацій: *де Макар телят не пас; бабка надвоє сказала; Авгієві стайні; посмішка Авгура; стріла Амура; Нитка Аріадни; Амазонки; Альма-матер; Афродіта, народжена з піни морської*; 2) основні цикли чоловічого життя у семантиці фраземи: *морський вовк; і вусом не вести; повертати голоблі; наламати (нарубати) дров; складати зброю* та ін.; 3) основні цикли жіночого життя у семантиці фраземи: *солом'яна вдова; на виданні; конотопська відьма; піднести гарбуза; покрити голову; дати відкоша; як засватана дівка; знайти в капусті; стара карга* та ін.; 4) розподіл за родом діяльності: *товкти воду в ступі; крутитися як білка в колесі; Чумацький віз* та ін.; 5) антропонімічний компонент у структурі фразеологізму та його рефлексія на гендерну семантику: *Битися як*

птах у клітці; як баран в аптеці; липнути як реп'ях; наш брат; як сир у маслі; як бобер у салі; ведмідь на вухо наступив; хоч вовк траву їж та ін. Увесь запропонований ілюстративний матеріал зібраний із Фразеологічного словника української мови В. Д. Ужченка [4]. Тут слід зауважити, що провести чітку межу серед названих критеріїв майже неможливо. Частина фразеологізмів може правомірно переходити з одного критерію до іншого. Також маємо синонімічні фразеологізми, гендерна маркованість яких є протилежною: *тримати під каблуком* і *тримати у вузді*.

Із загальної кількості аналізованих фразеологічних одиниць значна їх частина ніяк не відображає гендерних аспектів і стосується всіх людей незалежно від статі, тому ми не можемо говорити про домінуючу позицію гендерного фактору в загальному масиві української фразеології. Однак під час аналізу гендерно обумовлених одиниць дослідження чітко виокремлюються два явища: андроцентричність, тобто відображення чоловічої перспективи та відображення жіночого світосприйняття.

Список літератури

1. Гриценко Е. С. Язык как средство конструирования гендера: дисс. ... д. филол. наук: 10.02.19 / Новый Новгород, 2005. 405 с.
2. Кирилина А. В. Гендерные аспекты массовой коммуникации. *Гендер как интрига познания*. Сборник научных трудов. Москва, 2000. С. 47–80.
3. Мацюк З. С. Основні засоби творення гендерно маркованих фразеологічних одиниць Західного Полісся. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2011. №1. С.82-86.
4. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.